

Monika Nowikowska

Geneza i rozwój prawa do krytyki prasowej

Media – Kultura – Komunikacja Społeczna 7, 242-258

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monika Nowikowska

Geneza i rozwój prawa do krytyki prasowej

Słowa kluczowe: krytyka, wolność prasy, wolność wypowiedzi, zniesławienie, prawo prasowe

Key words: criticism, fair comment, freedom of press, freedom of speech, defamation, press law

Uwagi ogólne

Okres kształtowania prawa do krytyki stanowi jeden z etapów historii wolności wypowiedzi. Podejmując prawne problemy krytyki prasowej w ujęciu historycznym, nie można pominąć złożoności i bogactwa tego pojęcia – będącego źródłem antynomii, źródłem prowadzącym do postępu jak i zastój, szanującym mądrość i wiedzę, ale też podsycającym nienawiść, źródłem nie tylko tego, co łączy, ale i tego, co dzieli¹. Zagadnienie znaczenia krytyki potęguje fakt, że jest ona jedną z fundamentalnych wartości państwa prawa, akceptowaną na całym świecie. Korzystający dzisiaj z gwarancji wolności wypowiedzi nie zawsze zdają sobie sprawę, jak żmudną drogę trzeba było przejść, aby osiągnąć obecny stan prawny².

Zarysowanie fragmentu dziejów walki o wolność wypowiedzi ma na celu ukazanie ewolucji zachodzącej od momentu, kiedy wszystkie nieprzychylnie władzy wytwory myśli ludzkiej były niszczone, nierzadko wraz z samym autorem, do czasów obecnych, kiedy jedną z podstawowych funkcji prasy jest sprawowanie społecznej kontroli nad poczynaniami osób piastujących najwyższe stanowiska w państwie³. W niniejszym artykule podjęto próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie, które czynniki wpłynęły na rozwój i szczególną ochronę prawa do krytyki. Rozważania w tym przedmiocie przeprowadzono w oparciu o poglądy autorów polskiej i angielskiej literatury przedmiotu i judykatury. Szczególnie istotne wydaje się wskazanie przesłanek oraz warunków, w których doszło do ustanowienia pierwszych gwarancji prawnych w zakresie wolności wypowiedzi.

¹ J. Bafia, *Prawo o wolności słowa*, Warszawa 1987, s. 3.

² J. Sobczak, *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*, Poznań 2009, s. 6.

³ M.A. Nowicki, *Europejski Trybunał Praw Człowieka – Orzecznictwo*, t. 2: *Prawo do życia i inne prawa*, Kraków 2002, s. 986.

1. Początki i rozwój prawa do krytyki w wybranych państwach systemu *common law*

Historia instytucji krytyki w systemie *common law* wskazuje na pewne prawidłowości. Prawo do krytyki było prawem związanym z elitą władzy. Prawo to doznawało ograniczeń, gdy dobre imię tych podmiotów było naruszane. W 1275 roku uchwalono statut *Scandalum magnatum*⁴, na mocy którego parowie, magnaci i duchowni mogli dochodzić swoich praw i bronić dobrego imienia, zagrożonego w wyniku krytyki ich poczynań przez inne stany. Był to jeden z pierwszych aktów mających na celu zagwarantowanie prawnej ochrony klasy wyższej⁵. Należy podkreślić, że pierwsze instrumenty prawne odnosiły się do zagadnienia krytyki od strony negatywnej, poprzez stanowienie zakazów krytykowania stanów wyższych.

W średniowiecznej Anglii pierwszymi instytucjami zajmującymi się karaniem za nadużycie słowa były trybunały kościelne. Ustawa kościelna z 1315 roku *Articuli Cleri*⁶ uznała władze Kościoła za instancję posiadającą wyłączne prawo orzekania w sprawach z tytułu krytyki⁷. Początkowo sądownictwo królewskie godziło się na taki stan rzeczy i było niechętnie wprowadzaniu rozwiązań prawnych zapobiegających szkodom wyrządzonym przez słowa drugiego człowieka⁸. Obowiązywała wówczas zasada mówiąca, że:

ostre słowa krytyki ranią uczucia, a prawo nie kieruje się uczuciami, lecz szkodami materialnymi; tylko materialne szkody wyrządzone słowem podlegały jako takie ochronie prawnej; pośrednia szkoda była poniżej zainteresowania sądów królewskich⁹.

Przyczyną takiego stanu rzeczy był brak wypracowanych w systemie *common law* środków zapobiegawczych i reguł wolności wypowiedzi przed 1500 rokiem¹⁰. Krytykę władzy traktowano jako duchowe wykroczenie. Jurysdykcja kościelna nie była jednak absolutna i zdarzały się sytuacje, w których angielskie sądy okazjonalnie rozpatrywały sprawy z tytułu obrazy dobrego imienia.

Pierwsze wzmianki o rozpatrywaniu przez angielskie sądy spraw dotyczących krytyki datuje się na 1356 rok. Najstarsze angielskie prawo surowo karało mówców kierujących ostre słowa krytyki pod adresem innych osób.

⁴ C.H.S. Fifoot, *History and Sources of the Common Law Tort and Contract*, London 1949, s. 128.

⁵ H. Potter, *An Historical Introduction to English Law and Its Institutions*, London 1948, s. 421.

⁶ Przyjmuje się, że już w 1285 r. dokument zwany *Circumspecte Agatis* ustanawiał wyłączną jurysdykcję sądów kościelnych w sprawach krytyki, uznając ją za grzech. Zob. C.H.S. Fifoot, dz. cyt., s. 126–127.

⁷ E. Jenks, *A Short History of English Law. From the Earliest Times to the End of the Year 1938*, London 1949, s. 146.

⁸ D.H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, London 2002, s. 436.

⁹ Tamże, s. 437.

¹⁰ H. Potter, dz. cyt., s. 420.

Za krytyczne słowa nieznajdujące odzwierciedlenia w prawdzie karano obcięciem języka¹¹. Pod rządami Edwarda I wprowadzono nowe zasady, typowe dla średniowiecznego prawa, i kary polegające na zapłaceniu odpowiedniej sumy odszkodowania lub uwięzieniu¹². W przypadku nazwania kogoś złodziejem, przy braku udowodnienia sprawcy winy, stawiający zarzuty zobowiązany był do zapłacenia odpowiedniej sumy pieniężnej, jak również wypełnienia specjalnej formuły, właściwej dla średniowiecznej tradycji brytyjskiej. Polegała ona na tym, że skazany, trzymając się za nos, przyznawał publicznie, że jest kłamcą.

Sytuacja uprzywilejowanej pozycji sądów kościelnych utrzymywała się do połowy XVI wieku, gdy w wyniku reformacji w 1536 roku sądy królewskie włączyły do kanonu swoich spraw przestępstwa z tytułu naruszenia czci. Jurysdykcja w tych sprawach została utrzymana w trybunałach kościelnych. Obowiązywała wówczas zasada, że sprawy obrazy imienia drugiego człowieka trafiały do sądów, zaś krytyka dotycząca stylu życia, moralności, trafiała pod jurysdykcję kościelną. Sytuacja zmieniła się w drugiej dekadzie XVI wieku. Sprawy związane z krytyką i odpowiedzialnością z tytułu nadużycia słowa stawały coraz częściej na wokandy sądów królewskich. Za ledwie po upływie kilkunastu lat od wprowadzenia możliwości pozywania za krytykę pozwy w tej kwestii przeszły do porządku dziennego. W okresie tym zaczęły się również pojawiać pierwsze kompleksowe opracowania tego problemu. John March opublikował pierwszą książkę poświęconą instytucji *slender*, która spotkała się z dużą akceptacją i zainteresowaniem ze strony innych przedstawicieli doktryny¹³.

Podobnie jak w innych państwach europejskich, w XVI-wiecznej Anglii nie było gwarancji prawnych wolności słowa. W brytyjskim *common law* rozróżniano wypowiedzi zniesławiające i obraźliwe. W instytucji zniesławienia, zwanej *defamation*, dodatkowo dokonywano podziału na zniesławienie pisemne – *libel* – oraz zniesławienie ustne – *slander*¹⁴. Rozróżnienie to miało istotne znaczenie, gdyż *libel* stanowiło czyn karalny. Zniesławienie ustne powodowało jedynie powstanie odpowiedzialności cywilnej w postaci odszkodowania. Szczegółowego podziału *defamation* na zniesławienie ustne i pisemne dokonał w 1668 roku Sir Matthew Hale¹⁵. Przez kolejne stulecia doktryna angielska precyzowała zasady wyrażone przez Hale'a¹⁶. Reguła ta została potwierdzona i zaakceptowana jako kanon w *common law* przez J. Mansfielda w 1812 roku w sprawie *Thorley v. Lord Kerry*¹⁷.

¹¹ F. Pollock, F.W. Maitland, *The History of English Law before the Time of Edward I*, t. 2, Cambridge 1923, s. 536.

¹² Tamże, s. 539.

¹³ E. Jenks, dz. cyt., s. 147.

¹⁴ A.W. Bradley, K.D. Ewing, *Constitutional and Administrative Law*, Harlow 2003, s. 451.

¹⁵ Reguła ta została po raz pierwszy powtórzona w sprawie *Austin v. Culpepper* w 1684 r. Zob. C.H.S. Fifoot, dz. cyt., s. 132.

¹⁶ F. Holt, *The Law of Libel*, New York 1978, s. 160 i n.; W. Holdsworth, A.L. Goodhart, H.G. Hanbury, *A History of English Law*, London 1952, s. 489 i n.

¹⁷ C.H.S. Fifoot, dz. cyt., s. 133.

Początkowo w sprawach o zniesławienie pisemne Izba Gwiazdzista nie rozpatrywała prawdziwości twierdzeń, przyjmując, że jest to zachowanie naruszające w szczególności pokój i dobre obyczaje¹⁸. W 1609 roku w sprawie dotyczącej wiersza, który krytykował biskupa Canterbury, Izba Gwiazdzista wyraziła pogląd, że obraza na piśmie stanowi przestępstwo polegające na naruszeniu pokoju, bez względu na prawdziwość zarzutów i osobę sprawcy. Przestępstwo to rozpowszechnia skandal i z tego względu nawet prawdziwe podniesienie zarzutu winno być tępione¹⁹.

Instytucja zniesławienia pisemnego przeszła gruntowną modyfikację w XVIII wieku, kiedy to w 1792 roku uchwalono Libel Act. Dzięki temu ograniczono procedurę rozpatrywania spraw do postępowania karnego. W wyniku reformy zniesławienie pisemne uznano za przestępstwo, do którego zastosowanie miały ogólne klauzule uchylające karalność. Według prawa angielskiego obowiązywała zasada *absolute liability*. Polegała ona na pełnej odpowiedzialności, bez względu na winę sprawcy. W praktyce zasada ta sprowadzała się do twierdzenia, że sprawca powinien ponosić odpowiedzialność za obiektywne skutki swego postępowania²⁰.

Prawo przewidywało przesłanki, których spełnienie prowadziło do egzoneracji działania sprawcy i uwolnienia go od odpowiedzialności karnej. Okolicznościami wyłączającymi odpowiedzialność była prawdziwość zarzutu *justification*. W 1840 roku w wyniku sprawy *Stockdale v. Hansard*²¹ przyjęto Parliamentary Papers Act²², w którym ustanowiono przesłanki wyłączające odpowiedzialność za słowo w odniesieniu do wszystkich dokumentów autoryzowanych przez brytyjski parlament²³. Spod kontroli sądowej wyłączono publikację raportów, głosowań oraz innych dokumentów urzędowych²⁴.

Kolejnej modyfikacji odpowiedzialności z tytułu *libel* dokonano w Lord Campbell Act z 1843 roku. Dokument ten przewidywał instytucję przeprosin, tak zwaną *apology*, która wpływała na złagodzenie kary w sprawach związanych z gazetami. Inną okolicznością egzoneracyjną była instytucja *fair comment*²⁵. Pojawiła się ona na przełomie XVIII i XIX wieku jako uzasadnienie krytyki artystycznej. W sprawie *Dibdin v. Swan*²⁶ wydawca jednej z brytyjskich gazet skrytykował wystąpienie znanego kompozytora. Lord Kenyon stwierdził, że pomimo pełnej akceptacji zasady wolności prasy należy określić jej granice. Wolność prasy powinna być używana w sposób właściwy, uczciwy, bez złośliwości. Zwrot „nie przekraczać granic uczciwego komentarza” oznaczał, że wypowiedź nie powinna być wroga, nieprzyjazna,

¹⁸ H. Potter, dz. cyt., s. 422.

¹⁹ J. Sawicki, *Ochrona czci a wolność krytyki*, Warszawa 1956, s. 23.

²⁰ Tamże, s. 58.

²¹ *Stockdale v. Hansard* [1839] (9 Ad & El 1).

²² The Parliamentary Papers Act uchwalony 14 kwietnia 1840 r. (3 & 4 Vict., c. 9).

²³ W.R. Anson, *The Law and Custom of the Constitution*, Oxford 1935, s. 303.

²⁴ W 1868 r. została wydana pierwsza decyzja sądu uznająca uprzywilejowaną rolę dokumentów urzędowych. Zob. E. Jenks, dz. cyt., s. 317.

²⁵ H. Potter, dz. cyt., s. 419.

²⁶ *Dibini v. Swan* [1793] (1 Esp 27).

zawierająca złą wolę – *ill will* – czy element złośliwości – *malice*²⁷. W innej sprawie, rozpoznawanej przez Lorda Ellenborough w 1808 roku²⁸, proklamowano wolność krytyki jako przyzwoitość smaku i moralności. Głównym pytaniem było *quo animo*, czyli zbadanie intencji pozwanego: czy publikacja krytycznego materiału prasowego miała na celu podniesienie problemu moralnego, czy tylko dokuczenie autorowi książek. W sprawie *Carr v. Hood*²⁹ sędziowie brytyjscy podkreślili konieczność opierania krytycznych opinii na prawdzie, bowiem komentarz oparty na kłamstwie nie może być uznany za *fair comment*. Po drugie, krytyczne uwagi należy ograniczyć do spraw ważnych z punktu widzenia interesu publicznego, jak również nie powinno się atakować życia prywatnego innych osób.

Podkreślenia wymaga fakt, że początkowo w Anglii wyraźnie była zarysowana uprzywilejowana pozycja władzy i wszelkie regulacje prawne w zakresie krytyki były kształtowane jednostronnie, z uwzględnieniem wyłącznie interesów możnych³⁰. Typowym tego przejawem była instytucja *sedition*, traktująca wszelkie słowa krytyki wypowiedziane pod adresem władzy jako bunt. Za przestępstwo uznawano wszelkie pisemne lub opublikowane wiadomości mogące wywołać skandal lub rzucające cień na rodzinę królewską. Jakakolwiek informacja zawierająca w sobie krytykę ówczesnej sytuacji polityczno-ekonomicznej lub dotycząca króla, jego rodziny, ministrów, sędziów lub innych osób znajdujących się na dworze królewskim była traktowana jako działalność wywrotowa.

Najbardziej znaną sprawą była sprawa Williama Prynne'a z 1637 roku. Prynne opublikował książkę zatytułowaną *Histriomastrix*, w której skrytykowano moralność królowej. Izba Gwiazdzista skazała autora na karę obcięcia uszu³¹. Inną słynną sprawą była sprawa Barnardistona. Więzień próbował napisać list, w którym zawarł pogłoski na tematy polityczne. W wyniku działania więziennej cenzury został skazany na podstawie Sedition Libel Act, w którym założono, że jakiegokolwiek słowa wypowiedziane pod adresem monarchy są nielegalne. Sprawa wywołała zainteresowanie opinii społecznej i krytykę z powodu orzeczenia kary więzienia osobie, która właśnie odbywała karę.

W Stanach Zjednoczonych pierwsze regulacje prawne dotyczące zagadnienia wolności wypowiedzi pojawiły się 30 lat przed opublikowaniem pierwszej gazety³². W 1662 roku ustawy stanu Massachusetts zabraniały publikacji jakiegokolwiek informacji bez uprzedniej zgody władzy. Dwadzieścia osiem lat później B. Harris wydał pierwszy i jednocześnie ostatni numer

²⁷ C.H.S. Fifoot, dz. cyt., s. 136.

²⁸ *Tabart v. Tiper* [1808] (1 Camp 350) – w przedmiotowej sprawie pozwany został oskarżony za wypowiedź, że powód, wydawca książek dla dzieci, przejawia w wydawanych przez siebie książkach niemoralne tendencje.

²⁹ *Carr v. Hood* [1808] (1 Camp 354).

³⁰ B. Storry Deans, *The Student's Legal History*, London 1921, s. 89.

³¹ Tamże, s. 89.

³² D.R. Pember, *Mass Media Law*, London 1999, s. 36.

„Publick Occurrences” – ostatni z powodu nieuzyskania zgody na publikację gazety zawierającej materiały krytykujące brytyjską politykę kolonialną³³. Odmowa inkorporowania na terytorium nowego kontynentu królewskiej ustawy w sprawie licencji na wydawanie gazet w 1695 roku spowodowała falę aresztowań wydawców gazet, masowe zamykanie redakcji oraz obłożenie wysokim podatkiem działalności wydawniczej³⁴. Jak ukazuje powyższe, historii zagadnienia wolności wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych nie można rozpatrywać w oderwaniu od uwarunkowań prawnych obowiązujących w tym zakresie w Wielkiej Brytanii, które były przenoszone do kolonializowanej Ameryki³⁵.

Pomimo niepomyślnego początku Amerykanie mieli znacznie większe możliwości publikowania czy wypowiadania krytycznych uwag niż Brytyjczycy³⁶. Kolonialne rządy amerykańskie były mniej operatywne w zwalczaniu krytycznych wypowiedzi. Bez wątplenia najbardziej znaną sprawą, która wywarła duży wpływ na późniejszą linię orzeczniczą i standardy wolności wypowiedzi, była sprawa Zingera³⁷.

Niemiecki dziennikarz John Peter Zinger opublikował w jednym z nowojorskich tygodników „New York Weekly Journal” artykuł krytykujący rządy kolonialne Brytyjczyków. Na podstawie angielskiej ustawy o buntach Seditio Law, w której przewidziano sankcje za działalność polegającą na szkalowaniu władzy, w 1734 roku został oskarżony i osadzony w więzieniu. Obróńca Zingera A. Hamilton podczas rozprawy wysunął postulat uznania prawdziwości zarzutów krytycznych jako okoliczności wyłączającej odpowiedzialność. Adwokatowi Zingera udało się przekonać sąd, że żaden człowiek nie powinien być karany za opublikowanie krytycznych informacji na temat rządzących, jeżeli wypowiedzi te były zarówno prawdziwe, jak i słuszne³⁸. Sędziowie zignorowali brytyjski akt i uniewinnili niemieckiego dziennikarza. Sprawa ta była pierwszym wielkim politycznym zwycięstwem wolności słowa. Jakkolwiek jest to fakt godny zapamiętania jako punkt zwrotny w pojmowaniu roli krytyki władzy, nie położył on kresu próbom Brytyjczyków podporządkowania i kontroli prasy w Ameryce³⁹.

Pierwsi osadnicy w Nowym Świecie w pełni akceptowali narzucony brytyjski system prawny⁴⁰. Pod wpływem rozwijającej się na kontynencie amerykańskim doktryny nastąpiła zmiana podejścia do zagadnienia swobody wypowiedzi⁴¹. Według teorii Blackstone’a, wolność słowa jest niezbędnym warunkiem procesu odkrywania prawdy i zgłębiania wiedzy. Jak podkreślał

³³ Tamże, s. 37.

³⁴ T.B. Carter, J. Lushbouhg Dee, M.J. Gaynes, H.L. Zuckman, *Mass Communication Law. In a Nutshell*, Minnesota 1994, s. 3.

³⁵ J.A. Barron, C.T. Dienes, *First Amendment Law. In a Nutshell*, Minnesota 2004, s. 4.

³⁶ J.E. Nowak, R.D. Rotunda, *Constitutional Law*, Minnesota 2004, s. 1145.

³⁷ Tamże, s. 1145–1146.

³⁸ T.B. Canter, J. Lushbouhg Dee, M.J. Gaynes, H.L. Zuckman, dz. cyt., s. 4.

³⁹ D.R. Pember, dz. cyt., s. 36.

⁴⁰ J.A. Barron, C.T. Dienes, dz. cyt., s. 4.

⁴¹ D.R. Pember, dz. cyt., s. 36.

uczony, wolność wypowiedzi na łamach prasy odznaczać się powinna brakiem cenzury uprzedniej ze strony władzy⁴², jednak nie należy jej utożsamiać z brakiem odpowiedzialności za słowo⁴³. Pod koniec XVIII wieku podjęto pierwsze kroki w celu zrewidowania postanowień prawnych, w tym obowiązującego Sedition Libel Act⁴⁴. Pomimo rozpoczętego w poszczególnych stanach procesu legislacyjnego, jak Konstytucja Massachusetts z 1780 roku gwarantująca wolność wypowiedzi, zdarzały się pomiędzy 1799 a 1803 rokiem przypadki wyroków skazujących za krytykę i przekonania polityczne⁴⁵.

Momentem przełomowym w podejściu do zagadnienia krytyki było uchwalenie Konstytucji Stanów Ameryki Północnej. Szczególnie przyjęcie pierwszej poprawki było podyktowane wielką niechęcią do ustawy Sedition Libel, było wyrazem walki z konserwatywnymi regulacjami brytyjskimi⁴⁶, jak również zwycięstwem myśli liberalnej na nowym kontynencie. Pierwsza poprawka wytyczała nową linię stosunków pomiędzy władzą a suwerennym społeczeństwem. W nowo tworzonych uwarunkowaniach społecznych to rząd miał służyć społeczeństwu; zerwano z obowiązującą od czasów starożytnych zasadą uprzywilejowania władzy⁴⁷. Założeniem pierwszej poprawki było zagwarantowanie prawa do swobodnego wyrażania opinii, które odnoszą się do ważnych zagadnień w sprawach politycznych⁴⁸. U podstaw nowej regulacji leżała teoria, zgodnie z którą wolność wypowiedzi zaliczono do swobód przyrodzonych człowieka, nadając jej interpretację odpowiadającą koncepcjom praw natury⁴⁹. Prawno-naturalna geneza zakładała uniemożliwienie ograniczania prawa przyrodzonego i niezbywalnego przez rządzących.

Wartość pierwszej poprawki pozwalała korzystającym z wolności słowa na publikowanie wszystkiego, o czym decydowali obywatele⁵⁰. W sprawie *New York Times v. Sullivan*⁵¹ Sąd Najwyższy ustanowił standard obowiązujący w sprawach o zniesławienie, który był korzystny dla prasy. Polegał on na ograniczeniu możliwości uwzględnienia powództwa w procesach o zniesławienie, w których pozwanym jest prasa⁵². Przyjęcie tej koncepcji w orzecznictwie sądów amerykańskich spowodowało skutek w postaci przewagi wolności prasy nad ochroną prywatności jednostki w przypadku konfliktu tych konkurujących ze sobą interesów⁵³.

⁴² R.M. O'Neil, *The First Amendment and Civil Liability*, Bloomington 2001, s. 5.

⁴³ J.A. Barron, C.T. Dienes, dz. cyt., s. 4.

⁴⁴ Sedition Act uchwalony 17 lipca 1798 r. (1 Stat. 596).

⁴⁵ E.S. Corwin, *The Constitution of the United States of America. Analysis and Interpretation*, Washington 1953, s. 769.

⁴⁶ Tamże, s. 770.

⁴⁷ J.A. Barron, C.T. Dienes, dz. cyt., s. 5.

⁴⁸ E.S. Corwin, dz. cyt., s. 769.

⁴⁹ W. Sokolewicz, *Wolność słowa, prasy i zgromadzeń*, w: *Prawa człowieka w Stanach Zjednoczonych*, red. L. Pastusiak, Warszawa 1985, s. 204.

⁵⁰ D.R. Pember, dz. cyt., s. 43.

⁵¹ *New York Times v. Sullivan* [1964] (376 U.S. 254).

⁵² J. Sieńczyło-Chlabicz, *Naruszenie prywatności osób publicznych przez prasę*, Kraków 2006, s. 397.

⁵³ Tamże, s. 397.

W pierwszej dekadzie XIX wieku powszechnie akceptowano zasadę obiektywnej odpowiedzialności stawiającego krytyczny zarzut. Bezprawność czynu autora materiału prasowego była wyłączona, jeżeli:

- 1) zarzut był obiektywnie prawdziwy;
- 2) zarzut był rozgłaszany z pobudek zasługujących na uwzględnienie – *good motives*;
- 3) sprawcy przyswiewcały godziwe cele – *justifiable ends*⁵⁴.

Była to tak zwana formuła Hamiltona, użyta po raz pierwszy przez obrońcę Crowella w 1804 roku w sprawie o obrazę prezydenta Jeffersona⁵⁵. Została ona następnie recypowana przez 27 stanów jako norma stanowego prawa karnego.

Od 220 lat trwa dyskusja wobec znaczenia pierwszej poprawki. Definiowanie pierwszej poprawki do dzisiaj jest determinowane w głównej mierze przez orzecznictwo Sądu Najwyższego. Właściwym wydaje się traktowanie znaczenia wolności wypowiedzi ujętej w konstytucji Stanów Zjednoczonych jako zawierającej w sobie prawa obywateli do krytykowania rządu. Tego typu wypowiedzi polityczne zajmują centralne miejsce w nowoczesnym rozumieniu znaczenia pierwszej poprawki. Istotą demokracji jest możliwość uczestnictwa obywateli w procesie rządzenia poprzez ocenę rządzących. Pierwszy stopień uczestnictwa obywateli przejawia się w wyborze przedstawicieli władzy, elementem nieodłącznym jest następnie weryfikacja rządu przejawiająca się w wyrażaniu ocen i opinii na ich temat, w ramach wolności wypowiedzi⁵⁶.

2. Rozwój prawa do krytyki w świetle dorobku polskiej doktryny i judykatury

Historyczny rozwój gwarancji prawnych wolności wypowiedzi w Polsce nie odbiegał zasadniczo od regulacji obowiązujących w innych państwach. Polskie prawo, podobnie jak polska kultura, jest związane z cywilizacją łacińską. Zależność ta wielokrotnie przejawiała się w prawie w warstwie merytorycznej i semantycznej⁵⁷. W dziedzinie mediów pierwsze regulacje prawne pojawiły się na początku XVI wieku, wraz z rozwojem prasy drukowanej. Obawy monarchy przed krytyką ze strony poddanych powodowały podjęcie prób mających na celu podporządkowanie prasy władcy. Wszelka myśl niezgodna z ideą króla była tłumiona. Początki instytucjonalizacji wolności wypowiedzi w Polsce nie różniły się w porównaniu z wypracowanymi rozwiązaniami państw systemu *common law*. Pierwsza połowa XVI wieku dała początek cenzurze mającej na celu eliminowanie nieprzychylnych

⁵⁴ B.S. Markesinis, S.F. Deakin, *Tort Law*, Oxford 1999, s. 624.

⁵⁵ J. Sawicki, dz. cyt., s. 59.

⁵⁶ Tamże, s. 47.

⁵⁷ B. Michalski, *Podstawowe problemy prawa prasowego*, Warszawa 1998, s. 9.

wypowiedzi na temat ustroju państwa, prowadzonej polityki, spraw społecznych i religii.

O względnym opóźnieniu ewolucji prawnych gwarancji wolności wypowiedzi świadczy fakt, że Polska od 1772 roku znajdowała się w stanie zagrożenia terytorialnego państwa, a następnie na 123 lata straciła niepodległość. Sytuacja ta doprowadziła do stanu, w którym w Polsce było miejsce na jedną gazetę informacyjną, podczas gdy na przykład w Anglii ukazywało się do XVII wieku kilkanaście tytułów gazet. Prezentując dzieje instytucjonalizacji wolności wypowiedzi w Polsce, nie można abstrahować od warunków prawno-ustrojowych. Genezę i rozwój prawa do krytyki można podzielić na pięć zasadniczych okresów. Dwa pierwsze to okres dawnej Rzeczypospolitej, obejmujący XVI i XVII wiek, oraz okres rozbiorów Polski, obejmujący lata od 1772 do 1918. Kolejne etapy to okres 1) dwudziestolecia międzywojennego, 2) wojny i 3) Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

2.1. Krytyka w dawnej Rzeczypospolitej

Historia instytucjonalizacji wolności wypowiedzi na ziemiach polskich sięga, jak już wspomniano, pierwszej połowy XVI wieku. Podobnie jak w innych krajach europejskich, była ona połączona z wydarzeniami polityczno-religijnymi istotnymi dla kultury polskiej i życia narodu. W Rzeczypospolitej szlacheckiej prasa pojawiła się najpierw w postaci okazjonalnie wydawanych druków informacyjnych, przedstawiających opisy wydarzeń budzących ogólne zainteresowanie⁵⁸. Krytyka ówczesnej sytuacji politycznej była powszechna. Kiedy na łamy pierwszych gazet wdarły się krytyczne komentarze, podjęto również pierwsze próby zinstytucjonalizowania działalności wydawniczej.

Początki państwowego urzędowego działania kontroli druku łączy się z edyktami królewskimi z 27 maja 1520 roku i 22 lutego 1522 roku. Wydane one zostały pod wpływem duchowieństwa katolickiego, zaniepokojonego mnożącą się religijną literaturą protestancką i postęпами reformacji. Edykty zabraniały sprowadzania dzieł Lutera pod karą konfiskaty majątku lub wygnania⁵⁹. Kolejny edykt, z 22 sierpnia 1523 roku, groził karą banicji lub śmierci za przywożenie i sprzedaż na terenie Rzeczypospolitej książek z nurtu reformacji⁶⁰.

W 1537 roku Zygmunt I Stary wydał edykt przeciwko pisarzom listów haniebnych. Edykt ten zakazywał publikacji obelżywych pism, tak zwanych paszkwili. Zakres merytoryczny oraz cele, którym służyło ograniczenie wolności słowa, wskazywały na wyłącznie państwowy charakter przedmiotowego

⁵⁸ J. Łojek, *Prasa dawnej Rzeczypospolitej*, w: *Dzieje prasy polskiej*, red. J. Łojek, J. Myśliński, W. Władysław, Warszawa 1988, s. 61.

⁵⁹ J. Bafia, dz. cyt., s. 42.

⁶⁰ J. Sobczak, dz. cyt., s. 54.

aktu. Zgodnie z brzmieniem edyktu autor i pisarz paszkwilu podlegał karze śmierci. Kara groziła za pisma szkalujące innych ludzi, zarówno niższego stanu, posłów, senatorów, jak i samego króla⁶¹.

Kolejny akt prawny, zatytułowany Postępek sądów około karania na gardle, został wydany w 1559 roku. Zawierał postanowienia, zgodnie z którymi anonimowy druk naruszający dobre imię zawsze miał być traktowany jak naruszający prawo, bez względu na prawdziwość stawianych w piśmie zarzutów. Należy przyjąć, że ówcześni teoretycy prawa karnego opowiadali się za instytucją dyfamacji, a więc przeciwko dopuszczalności lub uwzględnieniu dowodu prawdy w przypadku krytyki⁶².

Ważnym dokumentem był wydany 7 lutego 1580 roku przez Stefana Batorego uniwersał dla drukarzy, który zakazywał drukowania jakichkolwiek książek opisujących dzieje ówczesnej Polski. Nie oznaczało to jednak, że obowiązywał wówczas całkowity zakaz publikacji książek historycznych. Drukarze, zgodnie z postanowieniami uniwersału, byli zobligowani do uzyskania pozwolenia na ich drukowanie⁶³.

Wszystkie powyższe akty były wydawane wtedy, kiedy Polska znajdowała się w konfliktach powodujących szeroką krytykę działań czynników rządzących, głównie monarchy. Tworzyły się wówczas frakcje wrogie polityce dworu. W XVI-wiecznej Polsce wolność słowa, swoboda krytyki czynników rządzących, w tym urzędników państwowych i króla, była uważana przez szlachtę za jeden z najważniejszych elementów składowych niesprecyzowanej idei „złotej wolności”⁶⁴. Pomimo ciągłego rozkwitu w tym okresie praw szlacheckich wprowadzono w życie regulacje mające na celu nakreślenie granic tej elementarnej wolności. Podczas gdy w zachodniej części Europy powstawały nowe gazety i czasopisma literackie, ożywał się ruch wydawniczy, w Rzeczypospolitej następował zastój kulturalny. Ciągły napływ gazet zagranicznych przez długi czas uniemożliwiał założenie stałej krajowej gazety drukowanej.

Dodatkowo okres ten charakteryzowała walka pijarów z jezuitami. Zjawisko to miało istotne znaczenie z punktu widzenia krytyki prasowej, gdyż księża pijarzy, stanowiący niewątpliwie najbardziej postępowy zakon w dawnej Rzeczypospolitej, korzystali z przywileju *cum iure exclusivo*. Wyższy przywilej dawał im wyłączne prawo do wydawania czasopism na terenie Rzeczypospolitej. W warunkach zmonopolizowania piśmiennictwa przez jeden zakon krytyka prasowa traciła całkowicie na znaczeniu⁶⁵.

⁶¹ A. Karbowicz, *Szlachecka wolność słowa: fikcja czy rzeczywistość? Cenzura państwowa w XVI-wiecznej Polsce*, Prace Instytutu Prawa Własności Intelektualnej UJ, Kraków 2006, s. 140.

⁶² J. Sawicki, dz. cyt., s. 26.

⁶³ A. Karbowicz, dz. cyt., s. 144.

⁶⁴ Tamże, s. 137.

⁶⁵ J. Łojek, *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII wieku*, Warszawa 1960, s. 20.

2.2. Historia krytyki prasowej w dobie rozbiorów Polski

Wiek XVIII nie wpłynął znacząco na podejście prawne do zagadnienia wolności wypowiedzi. Istotne znaczenie dla prawnej sytuacji krytyki wciąż miał system koncesyjny, polegający na udzielaniu przez dwór królewski monopolu w zakresie prasy tylko jednemu podmiotowi. Przywilej wydawania gazet informacyjnych w Polsce utrzymywał zakon pijarów⁶⁶. Drukarze próbujący naruszyć ten monopol narażali się na procesy i kary sądowe. Sytuacja zmieniła się w 1736 roku wskutek opublikowania na łamach prasy informacji, która przez korektorskie niedopatrzenie została uznana za obrazę dworu królowej. Podając wiadomości o królowej Marii Józefinie, przeniesiono wyraz „królowa” tak, że zabrakło sylaby „lo”, przez co odczytywano ten wyraz jako „krowa”. Monopol prasowy został odebrany pijarom i przeszedł w posiadanie zakonu jezuitów⁶⁷.

Prawnych gwarancji wolności słowa nie było jednak w Polsce aż do 1791 roku. W toku obrad Sejmu Czteroletniego podjęto problem wolności druku. Przyjęte 7 stycznia 1791 roku Prawa kardynalne niewzruszone gwarantowały w art. 14 wolność wypowiedzi *libertas sentiendi*. Konstytucja 3 maja pomijała całkowitym milczeniem zagadnienie cenzury i wolności druku⁶⁸.

Sytuacja prawna uległa pogorszeniu w wyniku konfederacji targowickiej. Po obaleniu konstytucji, 7 września 1792 roku została wprowadzona przez władze konfederackie cenzura prewencyjna prasy, zmuszająca redakcje do przedstawiania do kontroli przed drukiem wszystkich materiałów dotyczących wydarzeń w Polsce. W czasie rozbiorów polska cenzura była kształtowana przez politykę antypolską i prawa państw zaborczych. Cenzura tego okresu ogromnie ograniczała swobodę publikacji, co odbiło się szczególnie negatywnie na rozwoju prawa do krytyki prasowej.

Konieczne jest podkreślenie, że w XIX wieku prasa polska funkcjonowała w innych warunkach cywilizacyjno-kulturowych niż prasa zachodnia. Przez ponad sto lat działała w warunkach niewoli narodowej i była w dużym stopniu odmienna niż prasa na zachodzie. W państwach zachodnich istotniejszą rolę odgrywały przemiany społeczno-kulturowe niż ograniczenia cenzuralne. Wydawcom zagranicznym nieobce było w tym czasie stosowanie zasady „krew na pierwszej stronie”. Wypowiedzi dziennikarskie cechowała ostrość i polemiczność. Prasa polska tego okresu nie przekształciła się jak zachodnia w czystą prasę informacyjną i sensacyjną, w szczególnych warunkach narodowej niewoli musiała bowiem spełniać inną rolę⁶⁹.

⁶⁶ J. Sobczak, dz. cyt., s. 57.

⁶⁷ J. Łojek, *Prasa dawnej Rzeczypospolitej*, w: *Dzieje prasy polskiej*, s. 16.

⁶⁸ J. Sobczak, dz. cyt., s. 58.

⁶⁹ J. Myśliński, *Prasa polska w dobie powstaniowej*, w: *Dzieje prasy polskiej*, s. 87.

2.3. Krytyka w okresie międzywojennym

Szczególnie ważny dla rozwoju prawnych gwarancji wolności wypowiedzi był okres międzywojenny. Odzyskanie niepodległości po okresie rozbiorów i powołanie do życia państwa polskiego otworzyło wszystkie problemy ustrojowo-prawne, w tym zagadnienie unormowania wolności wypowiedzi⁷⁰. Dwudziestolecie międzywojenne można podzielić na dwa okresy: pierwszy obejmuje lata 1918–1926, drugi, po przewrocie majowym, charakteryzuje się rosnącą rolą sanacyjnego obozu pod rządami Józefa Piłsudskiego⁷¹.

Już pierwsze miesiące istnienia niepodległego państwa polskiego przyniosły postanowienia z zakresu prawa prasowego. W lutym 1919 roku naczelnik państwa J. Piłsudski podjął akty prawne w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych⁷². Dekret naczelnika w art. 1 głosił, że prasa jest wolna, a wolność prasy podlega tylko tym ograniczeniom, które są przewidziane w kodeksie karnym lub określone w ustawie⁷³. Szeroki zakres wolności wypowiedzi i sytuacja rządu, który nie dysponował żadnymi prawnymi środkami umożliwiającymi mu prawo nadzoru nad prasą, ułatwiły ostre ataki na gabinet ówczesnego premiera. Wobec nieograniczonej krytyki rządu przystąpiono do prac nad przygotowaniem przepisów umożliwiających władzy wykonywanie nadzoru nad prasą, wybierając kierunek cenzury represyjnej⁷⁴.

Wolność słowa potwierdziły następnie postanowienia konstytucji marcowej z 1921 roku. W art. 104 tej konstytucji wyrażono ogólną ideę wolności słowa: każdy obywatel ma prawo swobodnego wyrażania swoich myśli i przekonań, o ile nie narusza przez to przepisów prawa⁷⁵. Po zamachu majowym rząd zainicjował wydanie rozporządzenia o karach za rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości oraz za zniewagę władz i ich przedstawicieli⁷⁶. Akt ten był nastawiony na ograniczenie krytyki ze strony prasy, a z punktu widzenia walki z prasą rozwijał cenzurę represyjną⁷⁷. Przedmiotowe rozporządzenie spotkało się z ostrą krytyką w sejmie i ze strony opozycji sejmowej, nazywającej je „ustawą kagańcową”⁷⁸. Na skutek nacisku opinii publicznej rozporządzenie zostało uchylone przez sejm 31 grudnia 1926 roku⁷⁹.

⁷⁰ J. Bafia, *Prawo o cenzurze*, Warszawa 1983, s. 14.

⁷¹ W. Pisarek, *Prasa – nasz chleb powszedni*, Wrocław 1978, s. 105.

⁷² Dekret w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych (Dz.Pr.P.P. 1919, nr 14, poz. 186).

⁷³ J. Bafia, *Prawo o wolności...*, s. 47.

⁷⁴ J. Sobczak, dz. cyt., s. 88.

⁷⁵ Ustawa z 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. nr 44, poz. 267).

⁷⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 4 listopada 1926 r. o karach za rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości oraz o karach za zniewagę władz i ich przedstawicieli (Dz.U. nr 10, poz. 640).

⁷⁷ J. Bafia, *Prawo o wolności...*, s. 50.

⁷⁸ Tamże, s. 50.

⁷⁹ Ustawa z 15 grudnia 1926 r. w przedmiocie uchylenia mocy prawnej rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 4 listopada 1926 r. o karach za rozpowszechnianie nieprawdziwych wiadomości oraz o karach za zniewagę władz i ich przedstawicieli (Dz.U. nr 128, poz. 755).

W odrodzonej Polsce wielokrotnie podejmowano próby uchwalenia ustawy prasowej. Wszystkie projekty jednak upadały. W wyniku wznowionej procedury legislacyjnej w 1936 roku Rada Ministrów uchwaliła projekt nowego prawa prasowego, który po podpisaniu przez prezydenta 21 listopada 1938 roku wszedł w życie jako dekret Prawo prasowe⁸⁰. Uchwalona następnie konstytucja kwietniowa⁸¹ nie zawierała sformułowań uwidoczniowych w konstytucji z 1921 roku, między innymi artykułu o wolności prasy. W ten sposób wolność wypowiedzi straciła charakter normy konstytucyjnej⁸².

W okresie dwudziestolecia międzywojennego powstało także nowe zjawisko dotyczące prasy. Krytyczne polemiki prasowe zaczęły koncentrować się wokół hasła walki o dominację partii politycznych. Dodatkowo znaczna część wydawców prasy zaczęła być dotowana przez partie, co wiązało się z dostosowaniem prasy do służebnej roli wobec partii. Doprowadziło to do pojawienia się nowoczesnej prasy partyjno-politycznej.

Ustawa Prawo prasowe z 1938 roku

W okresie II Rzeczypospolitej najważniejszym wydarzeniem związanym z ustanawianiem gwarancji prawnych dotyczących wolności wypowiedzi był dekret prezydenta z 21 listopada 1938 roku Prawo prasowe. W kwestii określenia ogólnych ram wolności wypowiedzi w dekreście tym nawiązano do reguły, że granicą wolności prasy jest dobro powszechne⁸³. Przywiązano też istotną wagę do przestępstw popełnionych w treści druku. Za granicę wolności wypowiedzi uznano przestępstwo prasowe, a więc naruszenie drukiem prawa karnego⁸⁴. Zakres wolności prasy wyznaczały zatem obowiązujące przepisy prawa prasowego i prawa karnego⁸⁵. Poza dekretem prasowym wolność wypowiedzi była limitowana innymi dekreściami i ustawami, na przykład o ochronie imienia Józefa Piłsudskiego⁸⁶ czy o ochronie niektórych interesów państwa⁸⁷.

Ustawa prasowa nie zawierała legalnej definicji krytyki prasowej. Problem uregulowania krytyki, jako okoliczności wyłączającej bezprawność czynu, został podniesiony w toku prac kodyfikacyjnych nad rozdziałem kodeksu karnego obejmującym zniewagi. Rozważając, jakie są granice

⁸⁰ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 21 listopada 1938 r. Prawo prasowe (Dz.U. nr 89, poz. 608).

⁸¹ Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r. (Dz.U.R.P., nr 30, poz. 227).

⁸² J. Sobczak, dz. cyt., s. 91.

⁸³ J. Bafia, *Prawo o wolności...*, s. 58.

⁸⁴ Tenże, *Prawo o cenzurze*, s. 18.

⁸⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. nr 60, poz. 571).

⁸⁶ Ustawa z 7 kwietnia 1938 r. o ochronie Imienia Józefa Piłsudskiego, Pierwszego Marszałka Polski (Dz.U. nr 25, poz. 219).

⁸⁷ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 listopada 1938 r. o ochronie niektórych interesów Państwa (Dz.U. nr 91, poz. 623).

bezkarności osób wypowiadających krytyczne sądy o działalności naukowej, artystycznej czy politycznej, przewodniczący Sekcji Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej J. Makarewicz stwierdził, że nie jest konieczne wyodrębnianie tej sprawy, ponieważ prawo do krytyki osób zajmujących się tego rodzaju działalnością jest powszechnie uznawane. Odmienny pogląd w tej kwestii wyraził W. Makowski, postulujący zawarcie w ustawie karnej przepisów o bezkarności krytyki. Po przeprowadzeniu głosowania zagadnienie krytyki prasowej zostało rozwiązane zgodnie z propozycją J. Makarewicza. Przyjęta uchwała stanowiła o braku potrzeby regulowania krytyki prasowej w kodeksie karnym⁸⁸. W uzasadnieniu uchwały powołano się na okoliczność, że krytyka naukowa sama w sobie jest działaniem prawnym, bez względu na to, czy krytyk ma rację, czy się myli. Krytyka jest czynnikiem społecznego współżycia, koniecznym dla postępu⁸⁹.

2.4. Funkcjonowanie krytyki w latach wojny i okresie PRL

Prasa polska w czasie II wojny światowej została całkowicie uzależniona od działań wojennych, jako że wydarzenia frontowe wywierały decydujący wpływ zarówno na możliwość wydawania prasy, jak i na tematykę prasowych doniesień. Okres ten cechował się brakiem nowych regulacji prawnych w zakresie wolności wypowiedzi⁹⁰.

Charakterystyczna dla tego okresu była prasa konspiracyjna, wydawana głównie w celu krytykowania wroga. Materiał krytyczny, poprzez specjalne słownictwo, środki wyrazu dostosowane do warunków okupacyjnych i do oczekiwań czytelników, celowo wywoływał silne wrażenia emocjonalne, potęgując uczucia patriotyczne. Znaczenie i funkcja krytyki prasowej w prasie konspiracyjnej miała głęboki sens ideologiczny, świadectwo trwania silnej woli narodowej, dążenia do przeżycia i odzyskania niepodległości.

W pierwszych latach po wojnie, w wyniku tworzenia nowego ustroju państwa, doprowadzono do praktycznego niestosowania przepisów wykształconych w poprzednim okresie funkcjonowania wolnej prasy polskiej⁹¹. Od początku istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przyjęty został system cenzorski, którego istotą była kontrola wstępna, czyli poprzedzająca druk. Z punktu widzenia ówczesnych standardów respektowania zasady wolności wypowiedzi stan taki był regresem. Wprawdzie art. 71 Konstytucji

⁸⁸ Komisja Kodyfikacyjna, Sekcja Prawa Karnego, t. 2, s. 259–260; przytaczam za: K. Daszkiewicz, *Zniesławienie i krytyka naukowa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 3, s. 54–55.

⁸⁹ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem i orzecznictwem Sądu Najwyższego 1935–1936, nr zb. 1–134*, uzupełnienie wyd. 4, Lwów 1936, s. 441.

⁹⁰ W. Władysław, *Prasa polska w czasie II wojny światowej*, w: *Dzieje prasy polskiej*, s. 138.

⁹¹ B. Michalski, *Przedmiot i kierunki badań prawnych dotyczących prasy i dziennikarstwa*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 3, s. 22.

Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 roku⁹² zapewniał wolność słowa, to merytoryczna część ustawy zasadniczej została poświęcona sytuacjom, obszarom i wartościom, w odniesieniu do których zasada ulegała zawieszeniu, a w gruncie rzeczy unieważnieniu⁹³. Wśród przesłanek ingerencji cenzorskich znalazła się między innymi krytyka: aspektów i zdarzeń z historycznych etapów systemu, niewydolności organizacyjnej i gospodarczej państwa, represji politycznych, jak również filozoficznych i ideologicznych podstaw systemu. Ingerencja cenzorska w teksty krytyczne skutkowałą zniekształceniem obrazu nadanego, wypaczając i fałszując przekaz⁹⁴. Stan ten w rzeczywistości powodował rozdzźwięk między literą prawa a jego praktyczną realizacją.

4.5. Prawo do krytyki w świetle ustawy z 26 stycznia 1984 roku Prawo prasowe

Uchwalona przez sejm 26 stycznia 1984 roku ustawa o prawie prasowym⁹⁵ w sposób kompleksowy unormowała najważniejsze zagadnienia związane z krytyką prasową. Prawo to zostało wyeksponowane w art. 6 i 41 pr. pras. Omawiana ustawa była wielokrotnie nowelizowana, w tym przepisy dotyczące kwestii krytyki⁹⁶. W pierwotnym brzmieniu zagadnienie krytyki normował art. 6 pr. pras., który stanowił:

Prasa ma prawo do przedstawiania i krytyki określonych zjawisk w granicach określonych prawem i zasadami współżycia społecznego. Prasa korzystając z tego prawa dąży do prawdziwego przedstawiania omawianych zjawisk, kierując się interesem społeczeństwa i państwa socjalistycznego, jak również przestrzegania i ochrony praw i obowiązków obywateli.

Ten rodzaj krytyki dotyczył wszelkiej działalności osób fizycznych, a celem było piętnowanie określonych ujemnych zjawisk⁹⁷. Ustawodawca w art. 41 pr. pras. stanowił szczególny rodzaj krytyki, polegającej na zgodnych z zasadami współżycia społecznego ujemnych, rzetelnych ocenach dzieł naukowych lub artystycznych albo innej działalności twórczej, zawodowej lub publicznej. Tak więc ustawa Prawo prasowe w oryginalnym brzmieniu zakładała istnienie instytucji krytyki stypizowanej w art. 6 i krytyki artystycznej, mającej podstawy w art. 41.

⁹² Dz.U. nr 33, poz. 232.

⁹³ F. Szpor, *Państwo i ustrój pod ochroną cenzury w latach osiemdziesiątych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1998, nr 3–4, s. 127; B. Michalski, *Model reglamentacji prawnej prasy europejskich państw socjalistycznych*, „Zeszyty Naukowe UJ” 1977, t. 11, s. 16.

⁹⁴ F. Szpor, dz. cyt., s. 138.

⁹⁵ Dz.U. nr 5, poz. 24 z późn. zm. [dalej: pr. pras.].

⁹⁶ I. Dobosz, *Prawo prasowe*, w: *Dziennikarstwo i świat mediów*, red. Z. Bauer, E. Chudziński, Kraków 2004, s. 389.

⁹⁷ A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Wrocław 1989, s. 105.

Wnioski końcowe

Przedstawiony historyczny rozwój uregulowań prawnych wolności wypowiedzi wskazuje, że krytyka jest dynamiczną wartością, na treść której wpływ mają nie tylko czynniki aksjologiczne, ale i takie czynniki, jak interes rządzących, przemiany kulturowe czy świadomość grup społecznych.

Analiza polskich i zagranicznych regulacji prawnych pozwala na wysunięcie wniosku, że wolność wypowiedzi w dużej mierze uzależniona była od ustroju politycznego państwa. Silna pozycja organów państwowych skutkowałą przyjęciem rozwiązań prawnych mających na celu wzmoczoną ochronę klasy panującej. Przykładami prawnych form ograniczania wolności wypowiedzi była cenzura, przywileje na wydawanie gazet *cum iure exclusivo*, odpowiedzialność karna oparta na zasadzie dyfamacji, dyferencjacja klasowa oraz reglamentacja prasy. W okresie średniowiecza wyraźnie była zarysowana uprzywilejowana pozycja władzy i wszelkie regulacje prawne w zakresie krytyki były kształtowane jednostronnie, z uwzględnieniem wyłącznie interesów możnych⁹⁸. Od samego początku zdawano sobie sprawę z potęgi słowa, z siły i możliwości faktycznego wpływu na masę, z możliwości szybkiego przekształcania poglądów. Poszukiwanie koncepcji ograniczenia wolności w wypowiedzianiu krytycznych ocen było jednocześnie poszukiwaniem prawnych form możliwości ograniczenia tego wpływu.

Czasy walk religijnych i społecznych, powiązane ze wzrostem świadomości społeczeństw, skutkowałą wzmoczoną walką obywateli o wolność słowa. Okresy niezadowolenia społecznego oraz rewolucje prowadzące do zmian ustrojów politycznych wyzwalały słowo walczące, protestujące przeciwko istniejącemu porządkowi publicznemu. Głównym nośnikiem nowych idei, prądów społecznych i światopoglądu była prasa. Osłabienie pozycji władzy skutkowało powstaniem nowych koncepcji związanych z regulacją wolności słowa. Z jednej strony, ruchy wolnościowe i społeczne przyczyniły się do rozwoju norm prawnych związanych z problematyką wolności wypowiedzi. Z drugiej, coraz szybszy rozwój techniki zmusił ustawodawcę do doskonalenia przepisów prawnych⁹⁹.

Z przedstawionych rozważań wynika, że krytyka prasowa jest prawem o szerokich powiązaniach i zależnościach, które od samego początku wpływały na zakres jej regulacji. Idea prawa do krytyki różnie się kształtowała w zależności od inwencji rządzących, w tym także głosu Kościoła, od koncepcji podnoszonych w nauce i judykaturze. Prowadzi to do konstatacji, że prawo do krytyki jest wartością dynamiczną, budzącą od lat szerokie zainteresowanie społeczne, wykraczające poza krąg prawników czy filozofów. Szczególną wrażliwość na tę tematykę przejawiają w dzisiejszych czasach sfery rządzących oraz dziennikarzy.

⁹⁸ B. Storry Deans, dz. cyt., s. 32.

⁹⁹ B. Michalski, *Przedmiot i kierunek...*, s. 19.

S u m m a r y

The genesis and development of the right to criticise

Free criticism is one of the fundamental rights of a journalist, and is recognized as a standard norm of civilization, which thus guarantees a democratic society. The main goal of the article is to present the genesis of the right to criticise. The author's views and arguments are based on Polish and English doctrines and jurisprudence. The article is divided into two parts. In the first part the author presents the evolution of the right to criticise in a common law system. The author compares English and American normative regulations in order to prepare a basis of reference for assessing Polish legal solutions. The latter part presents the origin and development of the right to criticise within the Polish law. The author indicates factors contributing to the development and special protection of the right to criticise.